

**СТРАТЕГИЯ ЗА РАЗВИТИЕ НА ПОЗЕМЛЕНИТЕ ИМОТИ
НА РИЛСКИЯ МАНАСТИР ПРЕЗ ПЪРВАТА ЧЕТВЪРТ НА ХХ В.**

Николай АТАНАСОВ

Received: 11.08.2021

Available online: 1.12.2021

***Abstract:** In the present study some economic initiatives are reviewed that are developed by the management of Rila monastery in the first quarter of 20th century. The economic development of the monastery after the Liberation of Bulgaria in 1878 can be considered in three main directions. The first is related to granting concessions of the monastery's lands, from the beginning of the 20th century. The problem with the concession of the monastery lands provokes the St. Synod to ask for its dissolution, which was difficult to be achieved, because of the nature of the association.*

An important period in the development of the monastic properties started in 1913, when the first proceeds for creating an economic department to the St. Synod were made. The new structure was obliged to monitor the proper exploitation of the monastery forests and especially those of the Rila monastery, in order to help the organization and effective development of the monastic land properties. Importance in this organization is given to the vine, fruit and vegetable growing. A united managing body is created, which should monitor the planned development of the properties; the necessary specialists are invited, who should develop each property. A special fund was created, financed by the revenues from the monastery network. Grouping of the monastery properties is carried out, which are placed under the direct management of the newly formed department and the directions for their development are determined.

The next stage is determined by the land policy of the Bulgarian governments during the 1920s, which leads to disbandment of the church-economic department in 1924. The conditions in which the monastery properties are placed demand their rapid structuring into planned properties, which have estimates for a four-year period. The legal provisions give opportunities for planned properties to be developed, but make their external lending almost impossible and hinder their effective development. The Rila monastery properties' planning gives us the opportunity to see a strategy for an economic development that conforms to the peculiarities of climate, soil and market conditions.

Key words: Rila monastery, monastery properties, monastery forests, concession, church-economic department

JEL: N34, N53, N93, Z12

Увод

Стопанското развитие на Рилския манастир през първата четвърт на XX в. може да се разгледа в няколко режима на експлоатация на земята. Първият е свързан с концесия на манастирските земи. Вторият е свързан с функционирането на църковно-стопанско отделение при Св. Синод на Българската православна църква в периода 1913–1924 г. Третият етап е този, при който се продължава развитие на рило-манастирското стопанство в периода 1924–1944 г.

За стопанската история на Рилския манастир през първата половина на XX в. голямо значение имат аграрните идеи на Симеон Греков като чрез тях той дава съществен принос за утвърждаването на манастирските стопанства. С. Греков обосновава тезата, че с рационалното стопанисване на манастирските земи може да се постигне по-голямо единение между църквата и народа. Тази връзка, според него, е отслабена в следосвобожденската история на българския народ. Ролята, която е имала църквата, свързана с културно-политически задачи – умствения напредък на народа и формирането на национална идентичност са широко подкрепени чрез постоянни дарителски акции, но след Освобождението тя се ограничава от държавата до религиозна дейност. Пътят на духовенството към стопанското развитие на църковните земи и превръщането им в мощен фактор за икономическия прогрес може да скъси дистанцията между народа и църквата. За да се случи това е необходимо всички манастирски обители да се превърнат в духовно-стопански центрове, в които земеделското население да бъде привлечено от иновативните методи в земеделието и развитието на аграрни училища¹. Посочените идеи са реализирани чрез създаването на църковно-стопанско отделение към Св. Синод през 1913 г. Отделът успява да организира и рационализатора част от манастирските стопанства чрез учредяването на нарочен фонд, който да служи за тяхната издръжка. След 1921 г. успешната работа на стопанския отдел се затруднява от Закона за трудовата поземлена собственост, по който са отчуждени 25 000 дка манастирски имоти на стойност 200 млн. лв. Отчуждаването на църковните имоти нанася удар върху дейността на църковно-стопанския отдел и довежда до разформироването му през 1924 г. Въпреки че след преврата на Александър Стамболийски през 1924 г. е приет Закон за трудовата поземлена собственост, които предвижда връщане на манастирските имоти, това реално става

¹ Централен държавен архив, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 105, л. 1-5.

след изменение на закона от 1930 г. Подобни политики препятстват изпълнението на начертаната културна мисия и издигат редица пречки, свързани с ограничаване църковната автономия, най-вече чрез разширения финансов контрол от Министерството на вероизповеданието, Министерството на финансите и Сметната палата върху всички финансово бюджетни дела на Църквата (Kalkandzhieva, 2002, pp. 143-144).

Концесията на манастирските гори

Първият етап от стопанското развитие на Рилския манастир е свързан с отдаването на манастирските земи под наем, но по отношение на неговите гори, първите сведения са след Освобождението (Radkova, 1972, pp. 122-123). В началото на XX в. горските имоти стават голямо перо в прихода на манастирската каса. Като основен техен концесионер се налага фамилията Балабанови. Отдаването на горите започва в начало от 1892 г., когато в резултат на силна буря много дървета са повалени и се създават условия за развитие на корояди и ликояди. Бързата намеса на местното горско отделение предотвратява екологична катастрофа, а обработката на дървения материал осигурява постоянен годишен договор на манастира от 35–40 хил. лв. годишно. С изчерпването на повалените дървета намалят и финансовите постъпления, което обстоятелство провокира Св. Синод да прибегне към отдаване на концесия на манастирските гори. Решението е аргументирано от подвеждащото твърдение, че опасността от корояди и ликояди не е отминала и застрашава горския масив на манастира (Роров, 1903, р. 83).

През 1901 г. на търг са предложени чамовите гори, които възлизат на 6 хил. хектара или приблизително 1,5 мил. куб. метра. Цената на един плътен кубически метър пригоден за строителни нужди се определя на стойност 2 златни лева, а исканият залог е 150 хил. златни лева². Актът за концесия е сключен между игумена на манастира архимандрит Йоаникий и Коста и Тодор Балабанови на 3 август 1902 г. Концесията е одобрена с решение на XII Обикновеното народно събрание на 24 юли за срок от 20 години като се определя цена за плътен кубичен метър за строителни нужди, възлизащ на 2,23 златни лева³. Очакваната сума, която трябва да се реализира от концесията за целия период, възлиза на 2 млн. 230 хил. златни лева⁴.

Една година по-късно излизат становища, че експлоатацията на рило-манастирските гори е неизгодна и започват да се обмислят действия за прекратяването

² Църковен вестник, II, 29 и 30, 1 ноември 1901, с. 1.

³ ЦДА, Ф. 1482К, оп. 2, а.е. 428, л. 5-13.

⁴ ЦДА, Ф. 1482К, оп. 2, а.е. 428, л. 2.

й. Подобна възможност дава чл. 19 от подписания договор, който регламентира възможност да се прекратят поетите договорни отношения, без да се изплаща неустойка. Това се потвърждава от чл. 8 и чл. 12 на договора, в които е упоменато, че Св. Синод трябва да потвърди прекратяването на концесията⁵. Основните проблеми са свързани с размера на предвидената сеч. Констатирано е, че концесионерът за първите 3 години ще изсича 15 хил. куб. м., а останалите 15 години по 75 хил. куб. м. Тази клауза повдига въпроса, съответства ли тази дървесна маса на годишния прираст на гората? Въпросът е повдигнат от Васил Попов (изтъкнат лесовъд и непримирим критик на посегателствата върху българската гора) в Списанието на Българското икономическо дружество. Според него, отговорът на въпроса сочи, че годишният прираст възлиза на 20 хил. куб. м., които ежегодно могат да се извличат от гората. Това означава, че няма да се сече за сметка на годишния прираст, а за сметка на основния запас, на който по силата на закона за горите не би трябвало да се посяга. Друг проблем е, че никъде в договора за концесия не е фиксирана клауза, касаеща възобновяването на насажденията. В чл. 3, ал. а, е посочено, че концесионерът ще сече всички чамови дървета от 30 см. нагоре, мерени заедно с короната на един метър и тридесет сантиметра от земята, които се намират, както в чистите чамови насаждения, така и в смесените с листнати дървета. Тази клауза обрича рило-манастирската гора на съсипване, защото подобна експлоатация няма да даде възможност за естественото възобновяване на горите, а изкуственото би коствало много средства и усилия (Роров, 1903, pp. 84-86).

Подобно е и заключението на привлечения експерт от Св. Синод Стоян Брънчев, изготвено през 1913 г. След обстоен анализ на експлоатацията на манастирските гори той достига до извода, че тя е не само в ущърб интересите на манастира, ами и застрашава да унищожи това природно богатство. В резултат на изготвения анализ, Св. Синод започва процедура за прекъсване на сключения контракт за концесионирането на горите през 1915 г., която в крайна сметка завършва с допълнително споразумение. Новите условия, договорени през 1918 г. са свързани с коригирането на цената на дървен материал, за неговото добиване и условия, щадящи природата и други облаги за манастира⁶. В периода 1915–1918 г. концесионерите не успяват да повлияят на административните власти за ново споразумение и изтъкват факта, че са намесени италиански капитали. Според официалния печатен орган на Св. Синод – „Църковен вестник“, концесионерите са се обърнали към италианската легация в страната, която е оказала натиск, за да не бъдат прекратени договорните споразумения. Въпреки, че в договора не

⁵ ЦДА, Ф. 1482К, оп. 2, а.е. 428, л. 8, 11.

⁶ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 16.

е фиксирана трета страна, Св. Синод се съгласява да поднови контракта на 3 април 1918 г., според който концесията се продължава още 10 години. Анализът на новите поемни условия е изложен на страниците на „Църковен вестник“ през 1921 г. и отразява позицията на Св. Синод. Балабанови се задължават да прибавят още 10 лв. премия към всеки кубически метър материал, а манастирската управа се съгласява със свой персонал да се грижи за свличане на отсечените трупи. В съставения протокол към концесията е отбелязана сумата 12.23 лв., която вече не се измерва в златни левове, а в сребърни. Задължението, манастирът да участва в дърводобива със свой персонал се оказва неефективно, понеже пресметнат нето приходът на манастира от гората възлиза на 1.2 сребърни лева от кубичен метър, а за сравнение може да се посочи, че на този етап държавните гори се отдават на зелено за 200 лв./куб. метър. Или това означава, че първоначалните очаквания за печалба, възлизащи на 16 млн. лв. се оказват едва 130 хил. лв. Освен това концесионерите вместо да добиват 40 хил. куб. м. годишно, те добиват двойно и по този начин унищожават прилежащата екосистема към манастира⁷.

Три години по-късно проверката на горските инспектори доказва, че концесионерите отново са нарушили договора и се пристъпва към прекратяването му⁸. Това става въз основа на поемните условия, регламентирани чл.8, 12 и 19 от договора, както и съгласно българските закони (Закон за търговете от 1883 г., Закон за обществените предприятия от 1906 г. и Закон за бюджета, отчетността и предприятията от 1921 г.).

През 1921 г. преговорите между концесионерите и Св. Синод по отношение експлоатацията на манастирските гори се подновяват. Това се налага от факта, че концесионерите разполагат с голяма кубатура отрязани дърва, които подлежат на прибиране и съхранение. Манастирската управа декларира готовността си да помогне за вдигането на дървения материал, но се настоява той да се заплати по договорените цени или 2.23 златни лева за куб. м. плътна строителна дървесина. Св. Синод настоява, ако концесионерите решат да плащат в други монети (сребро, банкноти или др.), то това да се изчисли според курсовата разлика между тях и златния наполеон. Концесионерите отказват да плащат в злато ефективно и настояват това да стане посредством банкнотите на Българска народна банка, въпреки огромната курсова разлика между банкнотите и наполеона. Преговорите достигат до задънена улица и по още един въпрос, свързан с промяна на тръжните условия, които да удовлетворяват манастирската управа. Въпреки неизгодните условия, Св. Синод се съгласява добитият дървен материал да бъде изнесен от бившите концесионери, при положение, че се

⁷ Църковен вестник, XXII, 32, 12 ноември 1921, с. 1-2.

⁸ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 22.

гарантират финансовите плащания посредством някоя от българските държавни банки. С подобна позиция Св. Синод отново декларира готовност да сътрудничи с концесионерите, но при положение, че се постигне справедливост и за двете страни. В спора за манастирските гори се намесва и българското правителство, което е привлечено като страна. На 19 май 1922 г. Св. Синод, с писмо до министър председателя Александър Стамболийски сигнализира, че концесионерите с чужда власт се опитват да си възвърнат концесията върху рило-манастирските гори. В обръщението към министър-председателя става ясно, че с писмо от 16 май 1922 г. правителството поема ролята на посредник между Св. Синод и Св. Рилска обител от една страна, и бившите концесионери от експлоатацията на рило-манастирските гори, от друга⁹. Въпросът с концесията е важен за Рим, защото контролният пакет от дружеството, което добива дървения материал, е Българо-италианската банка и италианската фирма на К. А. Каваро. Въпреки италианските претенции, земеделското правителство смята условията около сключената концесия за неизгодни и я прекратява (Dimitrov, 1996, p. 17).

На 17 ноември 1923 г. се подписва нов договор между игумена на Рилската света обител и дружеството Българска горска индустрия, за срок от 15 години, за отдаване на концесия на рило-манастирските чамови гори. Договорът е одобрен от Св. Синод и Народното събрание. Според договора, дружеството има право за година да добие 40 хил. плътни куб. м. чамов материал, годен за строителни нужди. То се задължава да заплаща по 3.50 златни лева за куб. м. добита дървесина за новия материал, а за стария отсечен, но неприбран материал е записано 17.50 лв. в банкноти¹⁰. Новите поети задължения не са най-добрите за манастира, но са наложителни, като се има предвид огромният натиск, на който е бил подложен Св. Синод чрез заинтересовани лица, които използват тежкото положение на държавата, за да се възползват за свои лични изгоди¹¹. Външният натиск от страна на италианското правителство и желанието на сговористите (правителства, излъчени от Демократическия сговор в периода 1923–1931 г.) да водят проиталианска политика, довеждат до решението на Министерски съвет от 13 октомври и 14 ноември 1923 г. да се одобри изгодният проектодоговор за управата на Рилския манастир (Dimitrov, 1996, p. 25).

Сред основните играчи в дружеството се откриват имената на представители на фамилията Балабанови, Банка Комерциале – Милано, Балканска банка, Италианска и българска търговска банка, Българска народна банка, Радка Давидкова,

⁹ Църковен вестник, XXIII, 12 и 13, 27 май 1922, с. 1-4.

¹⁰ ЦДА, Ф. 1482К, оп. 2, а.е. 433, л. 1-8.

¹¹ Църковен вестник, XXIV, 42, 8 декември 1923, л. 2-3.

Крум Чапрашиков, Димитър К. Масларски, Балканско търговско индустриално дружество и К. А. Вакаро¹², който има сериозна предистория на българския капиталов пазар (Dobrev, 2017, pp. 447-455). Едни от основните кредитори на дружеството са банки с италиански капитали. Инвестициите на Банка Комерциале – Милано възлизат на 3 млн. италиански лири, със 7% лихва и 2% годишна комисионна. Посочените проценти са одобрявани предварително и при всяко четири-месечно продължение на заемите. Друг участник е Италианската българска банка с 5 млн. лири с 9% лихва и 1% комисионни за всяко удължаване на заемите. Горепосочените данни показват, че за срок от 6 години дружеството се обременява с високи лихви¹³. Заеми от италиански капитали са насочени към изграждането на жп линия, която да спомогне за транспортирането на добивания дървен материал. Линията преминава по течението на Рилска и Илинска река като пресича важни ливади, служещи за пасища на манастирските стада¹⁴.

Земите на Рилския манастир под ведомството на църковно-стопанското отделение към Св. Синод (1913 – 1923)

Земеделското стопанство на Св. Обител се е сформирало последователно. Първоначално стопанството на манастира се свързва с отглеждане на добитък, а впоследствие, когато се увеличават нуждите, се създава и развива земеделско направление – чифлика Пчелино. Зимното пасище на дребния добитък е бил в притежавани земи от манастира в Мелнишко, но след Освобождението тези поземлени имоти са заменени с други, на дупнишкия чифлик на Муртим ага¹⁵. През 1886 г. в стопанството постъпва на работа агроном, който за двугодишния си престой, въвежда плуга и други оръдия на труда, които спомагат за обработването на земята. През 1914 г. започва вторият експлоатационен режим на манастирските земи, в който те са се развивали под ръководството на специалисти агрономи¹⁶. Този процес се свързва със стремежа на Св. Синод да задържи обработваемите си имоти от посегателството на държавата, чрез изграждане на печеливша предприемаческа стратегия. През октомври 1913 г. към Св. Синод на Българската православна църква се открива църковно-стопанско отделение под ръководството на Стоян Брънчев, което има за цел да създаде доходни и полезни стопанства, както и да уреди горите по най-рационален начин¹⁷. За финансира-

¹² ЦДА, Ф. 1482К, оп. 2, а.е. 433, л. 71.

¹³ ЦДА, Ф. 1482К, оп. 2, а.е. 433, л. 9.

¹⁴ Църковен вестник, XXVII, 12, 27 ноември, с. 1.

¹⁵ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 4.

¹⁶ ЦДА, Ф. 1092, оп. 1, а.е. 78, л. 5.

¹⁷ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 4.

нето на набелязаната цел се сформира нарочен фонд – Църковно-монастирски стопанства, който се образува от излишъците на църквите и манастирите в Царството. В заседание на Св. Синод от 3 юли 1914 г. се одобрява стратегията, поместена в устава на фонда за църковно-монастирски стопанства. За по-ефективното развитие на манастирските стопанства се извършва групиране на имотите. В стопански единици се обособяват манастири от Софийска и Търновска епархии, а именно: Кремиковски, Сеславски, Буховски и Елешнички; Долнолозенски, Германски, Урвички, Горнобански, Дивотински; Капиновски, Плачковски, Присовски и Мердански. Към Илинския и Драгалевския манастир се планират образцови стопанства, а за стопанствата на Курилския и Подгумерския манастир, Софийска епархия и Килифаревския от Търновска епархия се решава да се дадат под наем за експлоатация за срок от 10 години. Предвижда се също така да се зачислят агрономи към стопанствата на манастирите Св. Троица (Търновска епархия), Рилски и Бачковски¹⁸.

Новосформираният отдел към Св. Синод обръща голямо внимание на развитието на лозарството и овощарството. На 28 октомври 1914 г. се открива отделна служба за овощарство и лозарство под ръководството на Симеон Греков. Целта на новосъздадената служба е да развие промишлено овощарство и да възобнови манастирските лози¹⁹. Извършената организация на манастирските стопанства е регламентирана на 18 декември 1918 г. Изработени са положения, според които манастирските стопанства в Царството се намират под прекия и непосредствен надзор на Св. Синод на Българската православна църква. Синодът, посредством църковното-стопанско отделение, ръководи стопанската и финансово-икономическата дейност в манастирските стопанства. В този смисъл стопанският отдел е длъжен да взема активно участие във всички манастирски дейности, да дава указания, да нарежда стопански мероприятия, да изготвя оперативни графици и да следи за точното и навременното прилагане на планираните операции. За по-ефективната работа отделението получава правото да кореспондира директно с митрополитските управи, да контролира необходимия кадрови ресурс за стопанствата, да извършва ревизия по планираните дейности²⁰. Успешното развитие на църковно-стопанското отделение се забавя от Закона за трудовата поземлена собственост. В отговор се начертава нов устав, който носи наименованието “Устав за кооперирането на църковно-монастирските стопанства”, приет от Св. Синод на 20 април 2021 г. В резултат на приетия устав се засилва финансовия контрол на отделните стопанства и се взема решение да се продадат

¹⁸ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 7-8.

¹⁹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 10.

²⁰ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 16-19.

отдалечените манастирски имоти, което намерение е парирано от държавата.

В устава се предвижда и проект за устройство на съюзна кооперативно-манастирска работилница за модерни кошери, в рило-манастирското стопанство. Целта на предприятието е да се засили пчеларството в манастирските стопанства в Царството. Паралелно с това предприятие се решава да се устрои риболовна станция, чрез която да се увеличи популацията на пъстърва в реките и езерата на рило-манастирското стопанство. Планираните предприятия не се реализират поради липсата на достатъчно финанси за тяхното поддържане²¹.

Политиката за обезземляването на църквите и манастирите, вътрешното напрежение в църквата, възникнало от създаването на църковно-манастирски фонд, централизацията на манастирските стопанства, както и вмешателството на некомпетентни лица в управлението на манастирските стопанства, са причини за разпадането на една работеща институция, която се разформирова на 1 януари 1924 г. Тази структура за кратко време успява да постигне значителни успехи при положение, че разчита изцяло на собствено финансиране. В разглеждания случай, държавната намеса се оказва разрушителна върху стратегията за развитие на манастирските стопанства (Atanasov, 2020, pp. 216-227).

След разпускането на църковно-стопанското отделение при Св. Синод, фондът на манастирските стопанства се разпокъсва на отделни епархийски фондове. Така ангажиментът за поддържането на манастирските стопанства изцяло остава в ръцете на епархийските управи. Като такива могат да се посочат: във Видинска епархия – Клисурски манастир (овощарство и скотовъдство), Чипровски (овощарство и лозарство); във Врачанска епархия – Черепишки манастир (овощарство, лозарство и скотовъдство), Тържишки манастир (овощарство); Търновска епархия – Св. Троица (овощарство, лозарство)²².

Организационен план на рило-манастирското стопанство в периода 1925 – 1929 г.

През 1926 г. се оформя плановият модел на рило-манастирското стопанство, който е разработен за срок от четири години. Това става под натиска на Закона за трудовите земеделски стопанства (1925 г.), който връща отнетите земи на манастира, иззети през 1922 г., с условието, че ще приложи ефективен експлоатационен план. Тази политика е обусловена от идеята за активно държавно участие в управлението и регулирането на стопанството в периода 1919–1929 г. (Dimitrov, 2014, pp. 72-74). В национален мащаб се провежда политика за уедряване на

²¹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 22.

²² ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 104, л. 26.

едноличните земеделски стопанства в кооперации, чрез помощта на кредита (Gruncharov, 1999, p. 177), а църковните стопанства нямат тази възможност и дори се посяга на част от приходите, които се отделят за развитие в тази насока²³. Въпреки ограниченият ресурс, С. Греков разработва перспективен проект за плановото развитие на рило-манастирското стопанство. Методите, които прилага при планирането отразяват съвременните тенденции в земеделието и намират приемственост в бъдещите икономически анализи. През 1933 г. Атанас Яранов набелязва ключовите фактори определящи планирането: климата, орографията, хидрографията и почвата или физическите условия, при които ще се развива дадено стопанство; той посочва, че трябва да се вземе предвид количеството на разполагаемата земя, наличният капитал и инвентар, трябва да се познават особеностите на вътрешния и външния пазар и изградената инфраструктура (Yaranov, 1931, p. 6). Като се вземат предвид съществуващите пазарни, климатични и почвени условия, местонахождението и разпокъсаността на манастирското стопанство, за главен стопански обект се определя животновъдство в неговите разновидности: говедовъдство, овцевъдство, козевъдство, коневъдство, птицевъдство²⁴. Стопанството разполага с добри условия за развитието на рационално производство, което да добие за пазара едно голямо количество едър и дребен добитък за месо, добър работен и разплоден добитък, от какъвто местното население изпитва голяма нужда. Тази стратегия контрастира на ежедневното манастирско потребление, с изключение на вълната и кожите, които се реализират на пазара²⁵. Отдаваният приоритет на животновъдството се свързва с причината, че зърненото производство е недостатъчно да покрие нуждите на манастира, а от друга страна неговата себестойност е неконкурентна на пазарната цена, поради скъпата прехрана на добитъка и високите надници на наемните работници. Това означава, че е необходимо да се извърши организация, която да съответства на материалните сили и да се развие върху съответстващите условия без големи сътресения²⁶.

Говедовъдството има за цел да произведе доброкачествени мъжки и женски екземпляри за разплодници, които да се продават. За да се постигне поставената цел, се предвижда стадото, съставено от местната порода сиво говедо да се облагородява с монтафонски бик, докато се получат животни с установени качества²⁷. Коневъдството се развива, за да се осигури необходимостта от работен добитък,

²³ Църковен вестник, XXXI, 6, 8 февруари 1930, с. 67.

²⁴ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 9.

²⁵ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 8.

²⁶ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 9.

²⁷ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 35.

както за полска, така и за горска работа като товарен добитък. От съществено значение е овцевъдството. Многобройните пасища могат да осигуряват лятно препитание на многобройни стада, но недостигът на храна през зимните месеци не позволява издръжката им²⁸. Манастирските стада са запазили доброто си качество на вълна и месо, но по отношение на мляко, качеството е незадоволително²⁹. Козевъдството в манастирското стопанство е подчинено на пасбищен и икономичен режим на отглеждане, което рефлектира и върху млечността на животните. Поставят се цели за повдигане на млечността на козите и увеличаване на плодовитостта им³⁰. Свиневъдството е друго направление в стопанството, което осигурява храна за прехраната на персонала. Замисля се отглеждането на две породи свине, монголец, която да се изхранва предимно от паша в гората и йоркшир, която да се угоява³¹. Свинете от породата монголец се предвижда да се отглеждат в клон Пчелино, където са по-близо до гората, а от породата йоркшир, да се отглеждат в клона при с. Яхиново, в който ще се построи подходящ свинарник. В клона Орлица се предвижда да се създаде птицевъдно стопанство от 100 кокошки и 25 патици. Целта на стопанството е да снабдява манастирското братство с яйца, а излишните да се продават³². Със същата цел се поддържат и 200 кошера в клона Пчелино³³.

Наред с развитието на основната цел – животновъдството, се определят и необходимите площи за производство на храна, за да се въведе едно правилно сеитбоображение. Манастирските земи са разположени в тринадесет отделни общини, което затруднява стопанисването им. Те са разположени на територията на Кюстендилско окръжие и по-конкретно Дупнишка околия и Софийско окръжие при Самоковска околия. Към разглеждания период за централа на стопанството се приема гр. Дупница, който се намира на 42 км. от град Самоков и на 52 км. от манастира. Това означава, че манастирските имоти са разтеглени средно на 94 км., свързани по между си с шосета и полски пътища³⁴. За стопански клонове се определят: 1) с. Яхиново, 2) с. Червен бряг и с. Ресилово; 3) с. Рила, 4) Метоха Орлица; 5) чифлик Пчелино³⁵. Клонът при с. Яхиново е разделен на пет групи, според качеството на почвата. Земите в първа група са подходящи за

²⁸ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 36.

²⁹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 37.

³⁰ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 38.

³¹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 39.

³² ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 40.

³³ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 41.

³⁴ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 2.

³⁵ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 10.

отглеждане на ценното фуражно растение еспарзета, земите във втора група са пригодни за зимни посеви (ечемик или пшеница³⁶), земите в трета група са пригодни за отглеждането на царевица, овес и фий, земите от четвърта група се определят за пролетни посеви³⁷, а земите от пета група за зимни посеви³⁸. Същият принцип е използван при организацията на земите в останалите клонове. При село Червен бряг са организирани четири групи, които дават възможност за отглеждане на овес, фий, пшеница, ечемик и царевица³⁹.

Идеята при сеитбообращението е да се редуват житни с окопни култури и след 5–6 годишен период се предвижда да се засяват с люцерна. Планираните култури за отглеждане в период от четири години са: сено от еспарзета, фий, зимна пшеница, зимен ечемик, овес, тютюн, царевица, цвекло, картофи, боб, грах и др.⁴⁰. При разпределянето на земеделските площи от съществено значение е оставянето на пасища, тъй като основната задача е да се осигури достатъчно храна за изхранването на добитъка и след това може да се мисли за печалба от земеделските култури. Също така е важно да се търси баланс в отглеждането на надеждни животински породи и изхранването им с качествен фураж, както и да се използват животинските изпражнения за наторяване на земята. При всеки друг случай не се постига оптимална ефективност на стопанството⁴¹.

В третия клон на стопанството, с център с. Рила, земите се разпределят в две групи. Първа група е определена за специални култури, а втора група за зърнено-фуражно производство⁴². Сред специалните култури се нарежда тютюнът, който ще се отглежда на площ от 129 дка и лозовите насаждения, които трябва да се възстановят⁴³.

Четвъртият клон е ситуиран при с. Орлица, който е определен като лозаровинарски. Земите на клона са разположени по южните и източните склонове на рилския масив и са труднодостъпни. Повечето от тях минават към балканския висок пояс с почти студен климат, а няколко броя ниви лежат ниско около коритото на Рилската река и поради тази причина са пригодни за по-широко използване. И при този клон се извършва групиране на наличните земи. Първа група е предназначена за отглеждане на фураж за храна на работния добитък, втора група е предвидена за възстановяване, трета група – за засаждане с джанкови дръвчета

³⁶ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 11.

³⁷ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 12.

³⁸ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 13.

³⁹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 14.

⁴⁰ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 17.

⁴¹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 33.

⁴² ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 22.

⁴³ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 23.

и четвърта група е определена за зеленчукова градина⁴⁴.

Рило-манастирското стопанство има много добри условия за развитие на лозаро-овощарска промишленост, поради което се правят планове за нейното възстановяване. Като част от изпълнението на целта се набелязва организирането на разсадник с фиданки, който да е в основата на развитието на лозаро-овощарската промишленост. Тази планова организация има промишлена цел, поради което се предвижда производствена нива в размер 185 дка да се превърне в сливова градина. Очакванията са от засаждането на 7 480 дръвчета да се реализира печалба от ракия в размер на 14, 960 лв.⁴⁵.

Петият клон Пчелино е определен за скотовъден. Работните земи и естествените ливади при клона са разположени по течението на р. Рилска и р. Илийна. Земите в този клон са разпределени в четири групи. Първите две групи са определени за отглеждане на овес, пролетен ечемик, пролетен овес, ранна царевица, картофи и др., трета група – за зеленчукови градини, а четвърта – за естествени ливади. Земите, включени в първа група към 1925 г., са пасища и се намират на 1 300 метра надморска височина. Разработването на ниви в една част от пасището трябва да завърши през пролетта на 1927 г., когато трябва да започне тяхното засяване. Предвижда се произведеното зърно да се извозва с товарни коне, сламата да остане на място, понеже останалата част от пасището се използва за говеждото и конско стадо, а на самото място да се изградят навеси за животните през ятото, стая за живеене и съхранение на инвентара. Земите от група четири трябва да се разработят през 1925 г, за да могат да се засеят с овес през 1926 г., а през пролетта на 1927 г. – с люцерна⁴⁶.

Организацията на труда в стопанството се предвижда да се реализира чрез следния персонал: управител с месечна заплата от 4000 лв., зам.-управител със заплата от 3000 лв., един лозар-овощар с възнаграждение от 3000 лв., ръководител на тютюневия клон със заплащане от 3000 лв., пет души старши работници със заплата от 2000 лв., двама пчелари с по 800 лв. и един фелдшер-ветеринар с 3000 лв. заплата⁴⁷. Общият годишен приход от земеделското производство се изчислява на 4 114 906 млн. лв.,⁴⁸ а приходът от скотовъдството на 2 782 385 млн. лв.⁴⁹. Крайните изчисления показват, че разходът, в който влизат лихви, амортизация, ремонт, застраховки, заплати, прехрана на работници и добитък, данъци,

⁴⁴ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 25.

⁴⁵ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 42.

⁴⁶ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 26.

⁴⁷ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 45.

⁴⁸ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 48.

⁴⁹ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 49.

осигуровки и пр., непредвидени разходи и резервен фонд от 0,05% възлиза на 4 801 424 лв., с остатък от 2 395 870 лв.⁵⁰.

Цялото това планиране трябва да се приведе в сила за стопанската 1928–1929 г., в която манастирските управи получават по-голяма свобода за действие по отношение стопанисването на земите. Към 1930 г. законът, ограничаващ и застрашаващ манастирските земи е отменен, но остават големи препятствия⁵¹. Някои от тях се изразяват в забраната да продават земя, в случай на нерентабилност при обработване на отдалечени парцели, нямат право да ги отдават под наем и условието, че всички оставени им земи трябва да ги обработват със собствени средства, като една част от доходите на манастирските земи се прибират от държавата.

Основните проблеми, които са неразрешими за манастирските стопанства, са свързани с липсата или състоянието на пътищата и съобщенията, които затормозяват логистичните дейности. Също така от съществено значение за рационалното експлоатиране на земеделските и манастирските стопанства е въпросът за тяхното комасиране. Според Закона за трудовите земеделски стопанства манастирските земи подлежат на отчуждаване, ако в срок от две години не бъдат рационализирани по предварително изработен и одобрен от Министерството на земеделието организационен план. Законът изключва продажбата или замяната на отдалечени манастирски парцели, което условие не позволява икономическа рационалност. Премахването на тази условност би позволило по-широкото използване на машините предвид късия работен сезон⁵².

Друг голям проблем е свързан със своевременната обмяна на продуктите на стопанството, както и навременното закупуване на необходимия инвентар. От една страна всички дейности се решават или забраняват от манастирски събори и по този начин се пропускат изгодните моменти, а от друга страна, манастирските стопанства трябва да се съобразяват със Закона за бюджета, отчетността и предприятията, който парализира управителните тела в тяхната стопанска дейност, чрез прекомерната бюрократизация. Ако едно предприятие обаче не успява да улови благоприятни условия за закупуване на необходимите за производство суровини и материали, то спира да бъде доходно. Тромавата процедура не дава възможност за навременната продажба на наличния продукт и неговата цена или пада или самият продукт не се търси на пазара⁵³. А залежаването на продукцията води в крайна сметка до безпаричие.

⁵⁰ ЦДА, Ф. 1092К, оп. 1, а.е. 78, л. 51.

⁵¹ Църковен вестник, XXXI, 6, 8 февруари 1930, с. 67.

⁵² Църковен вестник, XXVIII, 40, 3 декември 1927, с. 426.

⁵³ Църковен вестник, XXVIII, 25, 21 юни 1930, с. 287.

Стопанският отдел към Св. Синод успява да прокара една дългосрочна стратегия, която има голям потенциал в началото на 30-те години на XX в. Тя е свързана с развитието на лозарството, овощарството и зеленчукопроизводството, координирани от Симеон Греков⁵⁴. Тази стратегия се определя като далновидна през 1931 г. от Ат. Яранов, който отбелязва, че в дълготрайна перспектива ще се търсят „нашите специфични произведения грозде, плодове..., отколкото зърнените ни храни“ (Yaranov, 1931). Подобна позиция отстоява и проф. Н. Долински, който смята, че производството на зърнените храни трябва да отстъпи място на трудово-интензивни култури като плодове, зеленчуци, яйца, птици, млечни и местни култури (Dolinski, 1931, p. 36). Яранов анализира ползите от това да се замени зърненото производство в национален мащаб с лозарски, овощарски, градинарски и някои индустриални насаждения. Предимствата са, че по-голям брой хора ще могат да се изхранват от същата площ земя; ще се премахне нуждата от вноса на скъпи земеделски машини; ще се премахне нуждата от работен добитък в малките стопанства; ще се намали страхът от суша, ще се премахне нуждата от залежната система чрез угар; ще се добие възможност за изкуствено торене и напояване, ще се осигури първичен материал за по-голям брой индустрии и не на последно място, ще се откриват по-големи възможности за пазар на десертно грозде, ароматни ябълки, сливи, тютюн, домати, зеленчукови консерви, отколкото на каквито и да било други земеделски произведения (Yaranov, 1931, pp. 24-25). Подобни анализи са опит за адаптиране на основни икономически идеи към местните условия и тенденция за изграждане на нови теоретични концепции през 30-те и 40-те години на XX в. (Penchev, 2017, p. 155).

Заклучение

Приложената стратегия за развитието на рило-манастирското стопанство от С. Греков до голяма степен е съобразена с гореизложените разбирания. Разгледано в развитие манастирското стопанство преминава през различни режими на производство, които имат голяма ефективност, но различни обстоятелства възпрепятстват планомерното използване на всички имоти. Договорите, подписани с концесионерите не само че не позволяват извличането на планираната печалба, ами нанасят голям удар върху манастирските гори.

Вторият режим на производство се свързва със сформиранието на църковно-стопанско отделение към Св. Синод, което има за цел да се грижи за манастирските гори и да организира ефективни манастирски стопанства. Отделението се финансира от нарочен фонд, сформирани от излишъците на манастирите и

⁵⁴ Църковен вестник, XXXI, 20, 16 май 1931, бр. 20, с. 228.

църквите в царството. Новооткритата църковна структура успява да централизира и групира манастирските стопанства, да определи производствени направления и да реализира една успешна дейност. Развитието на създаденото предприятие е разформировано, поради зловредната земеделската политика, която изземва голяма част от манастирските земи. Държавната намеса в развитието на манастирските стопанства не само затруднява тяхното развитие, но довежда до разпускане на централизираният ръководен орган и общия църковен фонд, които позволяват рационалното им експлоатиране.

Третият режим на експлоатация е обусловен от Закона за трудовите земеделски стопанства, който изисква обстойното планиране на манастирските стопанства, за да не бъдат отчуждени принадлежащите им поземлени имоти. На този етап липсва единен ръководен орган, който да планира развитието на манастирските стопанства. Развитието на отделните стопанства зависи от компетентността на манастирските управи, които трябва да се справят със затрудненията породени от разпокъсаността на манастирските имоти, недоразвитата транспортната мрежа и липсата на финансов капитал.

REFERENCES:

- Atanasov, N 2020 'The policy of the Holy Synod for the organization of the monastic lands in the farms in the period 1913–1923', *Proceedings of the Centre for economic history research*, vol. V, pp. 216-227. [Атанасов, Н 2020, „Политиката на Светия Синод за организиране на манастирските земи в стопанства в периода 1913–1923 г.“, *Известия на центъра за стопанско-исторически изследвания*, Т. V, с. 216-227].
- Gruncharov, St 1999, 'Reflections on Bulgarian economic thought (1915–1944)', *Istoricheski pregled*, vol. LV, no. 5-6, pp. 160-189. [Грънчаров, Ст 1999, „Размисли за българската икономическа мисъл (1915–1944)“, *Исторически преглед*, г. LV, бр. 5-6, с. 160-189].
- Dimitrov, I 1996, *Bulgarian-Italian Political Relations 1922–1944*, Sofia: TILIA. [Димитров, И 1996, *Българо-италиански политически отношения 1922–1944 г.*, София: ТИЛИА].
- Dimitrov, M 2014, *The state and the economy in Bulgaria between the two world wars 1919–1939*, Sofia: Izdatelski kompleks – UNSS. [Димитров, М 2014, *Държавата и икономиката в България между двете световни войни 1919–1939*, София: Издателски комплекс – УНСС].
- Dobrev, P 2017, 'The international relations of the Bulgarian farmsteads – the case of Holveich and Vakaro', *Proceedings of the Centre for economic history research*, vol. II, pp. 447-455. [Добрев, П 2017, „Международните връзки на българските чифликчии – случаят Холевич и Вакаро“, *Известия на Центъра за стопанско-*

исторически изследвания, Т. 2, с. 447-455].

Dolinsky, N 1931, 'The crisis in the Bulgarian agriculture', *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, v. XXX, no. 1, pp. 27-36. [Долински, Н 1931, „Кризата в българското селско стопанство“, *Списание на българското икономическо дружество*, Г. XXX, кн. 1, с. 27-36].

Kalkandzhieva, D 2002, *The Bulgarian Orthodox Church and “The People’s Democracy” (1944–1953)*, Silistra: DEMOS. [Калканджиева, Д 2002, *Българската православна църква и “народната демокрация” (1944–1953)*, Silistra: DEMOS].

Penchev, P 2017, 'Governing Economy and Economic Planning – Theoretical Analyses and Debates Among the Bulgarian Economists During the 1930s', *Scholar Works of University of National and World Economy*, issue 2, pp. 129-167. [Пенчев, П 2017а, „Ръководно стопанство и икономическо планиране – теоретични анализи и дебати сред българските икономисти през 30-те години на ХХ в.“, *Научни трудове на Университет за национално и световно стопанство*, кн. 2, с. 129-166].

Popov, V 1903, 'The concession exploitation of the Rila-Monastery forests', *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, v. VII, no. 2, pp. 83-89. [Попов, В 1903, „Концесионната експлоатация на рило-манастирските гори“, *Списание на българското икономическо дружество*, Г. VII, кн. 2, с. 83-89].

Radkova, R 1972, *The Rila Monastery during the Revival*, Sofia: Science and art. [Радкова, Р 1972, *Рилският манастир през Възраждането*, София: Наука и изкуство].

Yaranov, At 1931, 'Our agricultural policy', *Spisanie na Balgarskoto ikonomicheskoto druzhestvo*, v. XXX, no. 1, pp. 5-26. [Яранов, Ат 1931, „Нашата земеделска политика“, *Списание на българското икономическо дружество*, Г. XXX, кн. 1, с. 5-26].

Correspondence address:

Nikolay T. Atanasov – Assistant Professor, PhD

Trakia University,

Department for Information and In-service Teachers Training

9, Armeyska Str. 6000 Stara Zagora

Tel.: (+ 359) 888198344

E-mail: nikolaiatanasov11@gmail.com